

مسائل شهر و شهروندان:

مطالعه شهروندان بالای پانزده سال ساکن شهر شیراز

آرمان حیدری،* اسفندیار محمدی،** محسن رئیسی***

چکیده

جامعه‌شناسان مسئله اجتماعی را وضعیتی مغایر با ارزش‌ها، مانع تحقق اهداف و دربردارنده خطراتی برای انسان‌ها می‌دانند که منشأ اجتماعی دارد و قابل پیش‌گیری، تغییر و اصلاح است. با تکیه بر این تعریف، هدف این مقاله شناسایی و اولویت‌بندی مسائل اجتماعی شهر و شهروندان شیراز از دید ساکنان آن است. روش مطالعه پیمایشی و حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۴۰۰ نفر از شهروندان بالای پانزده سال ساکن این شهر بوده است. روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با رعایت نسبت سنی، جنسی و جمعیتی مناطق نه‌گانه شیراز بوده است. تحلیل عامل اکتشافی داده‌ها نشان داد مسائل شهری قابلیت تقلیل به شش عامل آسیب‌های اجتماعی، ناهنجاری‌های سازمانی، مسائل اقتصادی، فرهنگی، زیست‌محیطی و مهاجرپذیری را دارند که توانستند ۵۴/۷۴ درصد از کل واریانس مسائل اجتماعی را تبیین کنند. شهروندان نیز سه مسئله مهم خود را به ترتیب، بیکاری، تورم و نداشتن امنیت اجتماعی دانستند.

کلیدواژه‌ها: مسائل اجتماعی، شهر، شیراز، تحلیل عامل اکتشافی، مردم عادی.

* استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه یاسوج alheidari2011@yu.ac.ir

** دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه تهران و پژوهشگر مرکز صداوسیما استان فارس

i.mohammadi@ut.ac.ir

*** کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی دانشگاه شیراز Mohsen_irshz@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۰/۱۲/۷ تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۰/۱۸

مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۲، صص ۵۵-۷۸

زندگی جمعی انسان در کنار رفع نیازهای مادی (تأمین مسکن، پوشاک...) و معنوی (احساس امنیت، آرامش، دل‌بستگی عاطفی و...)، خاستگاه بیشتر مسائل و مشکلات اجتماعی بوده است. مشکلات و مسائل اجتماعی در جهت تغییر کمیت و کیفیت روابط اجتماعی تنوع می‌پذیرند. پیدایش بیشتر علوم اجتماعی، از جمله جامعه‌شناسی، در حدود یک قرن پیش، تا حد زیادی به بررسی مسائل ناشی از صنعتی‌شدن و شهرنشینی مربوط است. در آن زمان، مسائل ناشی از صنعتی‌شدن و شهرنشینی کانون توجه بودند و جامعه‌شناسان مطالعه آنها را مهم و درعین حال مسئله‌برانگیز تلقی می‌کردند (راینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۳: ۱۲).

بررسی مسائل اجتماعی چندان ساده نیست، زیرا پاسخ به سؤالاتی مانند اینکه مسائل اجتماعی کدام‌اند؛ پرداختن به کدام‌یک از آنها در اولویت است؛ فراگیری و عمومیت کدام‌یک بیشتر است؛ مهم‌ترین رویکرد در تعریف، بررسی و پرداختن به آنها کدام است؛ و داوران نهایی و ذی‌صلاح در تعریف و تشخیص این مسائل چه کسانی‌اند (مردم، متخصصان یا نهادهای حکومتی) آسان نیست. به علاوه، "ارزش‌ها و اهداف" به مثابه مبنایی‌ترین تعریف و تعیین پدیده‌ها در قالب مسائل اجتماعی نسبی هستند و توافق چندانی بر سر آنها بین افراد، گروه‌ها، مردم، متخصصان و جامعه‌شناسان وجود ندارد. به عبارتی یک مسئله، به سادگی، چیزی نیست که به طور عینی "بیرون آنجا"^۱ وجود دارد؛ در عوض، وضعیتی "نادرست"^۲ است که تهدیدکننده یا نقض‌کننده ارزش‌های مردم است؛ مانع تحقق اهداف می‌شود و حصول مقاصد را مشکل می‌کند. به عبارتی، تعریف و تعیین پدیده‌ها، شروط و مصادیق "مسائل اجتماعی" در طول زمان و مکان تغییر می‌کند. ممکن است برخی موقعیت‌ها، رفتارها و پدیده‌ها در یک دوره زمانی یا در یک مکان، کشور، منطقه و... مسئله و مشکل تلقی شوند، اما در دوره زمانی یا در مکانی دیگر مسئله و مشکل تلقی نشوند؛ زیرا مردم در هر دوره زمانی و در هر منطقه‌ای به ارزش‌ها، آداب و رسوم، فرهنگ و قانون خاصی پایبند هستند (راینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۳: ۱۲). بنابراین، فهرست مسائل بی‌پایان است و از مسائل درون خانواده‌ها، اجتماعات کوچک، مناطق خاصی از کشور، مسائل کشور تا مسائل جهانی، نیز ابعاد متعدد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، زیست‌محیطی و... را دربرمی‌گیرد. با وجود این گستردگی و تنوع

¹ Out there

² Wrong

می توان گفت مسائل اجتماعی مسائلی اند که «۱. در اساس اجتماعی باشند و توسط عوامل اجتماعی به وجود آمده باشند ۲. برای تعداد زیادی از افراد آسیب‌زا باشند ۳. به جامعه آسیب برسانند و جامعه مطلوب را تهدید کنند» (چارون و ویجیلات، ۲۰۰۹: ۲-۵).

مسائل اجتماعی را می توان با سه هدف «تیپولوژی [گونه‌شناسی] و توصیف، تحلیل و ریشه‌یابی و ارائه راه‌حل‌های مناسب برای اصلاح، رفع و پیشگیری از آنها» (عبداللهی، ۱۳۸۰: ۲۳) بررسی کرد. گونه‌شناسی، به‌عنوان هدف اصلی این مقاله، گام اول در تحلیل و بررسی مسائل اجتماعی تلقی می‌شود. گونه‌شناسی با طرح پرسش‌هایی از نوع «چیست»، در پی کشف، توصیف و دسته‌بندی مسائل اجتماعی برمی‌آید. هرچند اشتیاق به طرح پرسش‌هایی از نوع «چرا» و «چگونه» زیاد است، اهمیت پرسش‌های «چیست» نباید دست‌کم گرفته شود؛ زیرا، قبل از تبیین، نیازمند دانستن این نکته هستیم که قضیه از چه قرار است، مخصوصاً اگر درباره موضوع مطالعه (مثل موضوع تحقیق حاضر) پژوهش‌چندانی صورت نگرفته باشد (بلیکی، ۱۳۸۴: ۸۷-۸۸). گونه‌شناسی مسائل اجتماعی وقتی ضروری است که: الف) از معیارهای متفاوتی برای گونه‌شناسی و توصیف مسائل اجتماعی استفاده شود (عبداللهی، ۱۳۸۰؛ ب) طرح و فهرست کردن مسائل اجتماعی بسی دشوار و شاید ناممکن باشد (وضعیت امروزی جامعه ایران) (توسلی، ۱۳۸۰: ۳۰؛ ج) در تعریف، اهمیت، اولویت‌بندی و چگونگی حل مسائل اجتماعی توافق چندانی بین اندیشمندان اجتماعی وجود نداشته باشد.^۱

در ایران تعریف و بررسی مسائل اجتماعی پیچیدگی خاص خود را دارد. مسائل اجتماعی ایران به قدری متعدد و فراوان‌اند و به قدری پیچ‌درپیچ شده‌اند که چیزی به نام تعیین اولویت مسائل اجتماعی ایران به‌عنوان نقطه آغاز تحلیل مسائل اجتماعی زیر سؤال رفته است. جامعه‌شناسان، تحلیلگران، سیاست‌گزاران و برنامه‌ریزان اجتماعی در وادی سرگردان مسائل اجتماعی قرار گرفته‌اند و نمی‌دانند باید از کجا آغاز کنند. شاید این امر ناشی از نادیده‌گرفتن اهمیت جنبه ذهنی مسائل اجتماعی باشد (توسلی، ۱۳۸۰؛ عبداللهی، ۱۳۸۰). جامعه‌شناسان، با مهم‌دانستن تعریف خودشان از مسائل اجتماعی، نظرات عامه^۲ در تعیین مسائل اجتماعی را نادیده گرفته‌اند. مؤسسه گالوپ با بررسی سه چهارم متون مربوط به مسائل اجتماعی که

^۱ برای مثال ر.ک نام‌های شماره ۳ تا ۶ انجمن جامعه‌شناسی ایران (ویژه‌نامه دومین همایش مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۰) و مجموعه مقالات آسیب‌های اجتماعی ایران (۱۳۸۳) نشر آگه.

^۲ Public

جامعه‌شناسان و مردم به آنها اشاره کرده‌اند، طی سال‌های ۱۹۳۵ تا ۱۹۷۵ پی برد که الگوهای مشخص تعاریف عمومی مسائل اجتماعی و نوع نگرانی‌های ابراز شده از سوی دو گروه، تفاوت درخور ملاحظه‌ای با یکدیگر داشتند (لاثر، ۱۹۷۶). بنابراین، یکی از مهم‌ترین ضرورت‌های چنین تحقیقاتی گونه‌شناسی مسائل اجتماعی متکثر، متعدد و پراکنده جامعه است.

علاوه بر اهمیت گونه‌شناسی، ضرورت چنین تحقیقی زمانی دوچندان می‌شود که علی‌رغم فراگیر بودن مسائل اجتماعی در کشور، کمتر کار تجربی‌ای، به صورت موضوعی و متمرکز^۱ مسائل اجتماعی را از دید عامه مردم بررسی کرده است. از این رو، این مقاله که برگرفته از کاری پژوهشی است که در خردادماه ۱۳۸۹ در قالب طرحی پیمایشی با همکاری صداوسیما مرکز استان فارس درباره "بررسی مسائل اجتماعی شهر و شهروندان شهر شیراز از دید مردم" انجام گرفته است، با رویکردی جامعه‌شناختی به توصیف، شناخت، دسته‌بندی و معرفی مسائل و مشکلات شهر و شهروندان شیرازی از دید شهروندان ساکن این شهر پرداخته است. نویسندگان درصدد پاسخگویی به این سؤال‌ها هستند: ۱. مهم‌ترین مسائل و مشکلات شهر شیراز از دید شهروندان شیرازی چیست؟ ۲. مهم‌ترین مسائل و مشکلات خود شهروندان از دید آنها کدام است؟ ۳. مؤلفه‌های اساسی مسائل اجتماعی شهر شیراز کدام است؟ ۴. آیا پاسخگویان مسائل شهر شیراز و مسائل خودشان را یکسان می‌دانند یا متفاوت؟

شهرنشینی و مسائل اجتماعی

شهر و مسائل اجتماعی مربوط به آن همیشه محور اساسی تفکر اجتماعی بوده است. جامعه‌شناسان در ابتدا بیشتر شهر را، در تقابل با روستا، جایگاه و مرکز مسائل اجتماعی می‌پنداشتند. آنها اجتماع روستایی را اجتماعی کوچک، تحت حاکمیت خانواده و روابط خانوادگی، دوستانه و پایبند به آداب و رسوم، سنن و عرف محلی می‌دانستند. در مقابل، اجتماع شهری را اجتماعی وسیع، ناآرام و دربردارنده جمعیت زیادی می‌دانستند که آشنایی یا برخورد نزدیک بین آنان کم، روابط بین آنها معمولاً غیر خصوصی یا رسمی و همکاری‌شان از طریق سازمان‌های اجتماعی پیچیده بوده و سنت‌های دینی و اخلاقی در بین آنان تضعیف شده است (آگبرن، ۱۳۵۷: ۸۳-۸۲). به‌ویژه از قرن نوزدهم تا امروز، مسائل و مشکلات شهرها، به‌عنوان

^۱ مسائل اجتماعی در تحقیقات پیشین در قالب یک سؤال کلی و در کنار پیمایش افکار، نگرش‌ها و ارزش‌ها انجام شده است.

سکونت گاه اکثر مردم جهان، افزایش چشمگیر یافته‌اند؛ مسائل و مشکلاتی مانند مهاجرت، افزایش و تراکم جمعیت، ترافیک و راه‌بندان، آلودگی هوا، جرائم، بزهکاری و... که نیازمند اصلاح تلقی می‌شوند. بدین طریق، "شهر"ها امروزه به یکی از مهم‌ترین جایگاه‌های اساسی تحقیق در مسائل اجتماعی تبدیل شده‌اند (رایبگتن و واینبرگ، ۱۳۸۳: ۲۳؛ گیدنز، ۱۳۷۸؛ ساندرز، ۱۹۸۵: ۶۹).

در بررسی مسائل اجتماعی شهر، یکی از اختلاف‌نظرهای اساسی این است که مسائل شهری از دیدگاه چه کسی یا کسانی بررسی شوند؟ اثبات‌گرایان^۱ مدعی‌اند بررسی و تبیین مسائل و مشکلات شهری از دیدگاه متخصصان، برنامه‌ریزان شهری و اندیشمندان اجتماعی واقع‌بینانه‌تر، علمی‌تر و مناسب‌تر است. آنها ضعف بینش جامعه‌شناختی مردم عادی را در تشخیص و تمیز مسائل اجتماعی عامل اساسی این موضوع می‌دانند. درمقابل، ساخت‌گرایان^۲ معتقدند شهروندان که در شهر فعالیت می‌کنند و به‌طور روزانه درگیر موضوعات و مشکلات شهری‌اند بهتر می‌توانند به توصیف و شناخت مسائل اجتماعی کمک کنند (لوزیک، ۱۳۸۳؛ بریک و ل، ۲۰۰۷). اینان معتقدند اغلب رشته‌هایی که شهر "ابژه" مطالعاتی آنان محسوب می‌شود، به نادیده گرفتن یا کم‌اهمیت تلقی کردن "افراد و مردم عادی" و نگرش‌ها و تصورات آنها درباره مسائل اجتماعی گرایش دارند. اما از آنجا که مردم عادی بیشترین سروکار را با این مسائل دارند، ارزیابی مسائل از دید آنها واقع‌بینانه‌تر است (هسو، ۲۰۰۳: ۲).

موضوع دیگر به سطح و دامنه تحلیل مسائل اجتماعی مربوط است. مسائل شهرها و زندگی شهری را می‌توان از درونی‌ترین لایه‌های خود^۳ تا ابعاد جهانی بررسی و تحلیل کرد (بک، ۲۰۰۷: ۲). این بُعد امتداد فردی - جهانی را می‌توان در امتداد بُعد دیگر مسائل محیط اجتماعی و مسائل محیط فیزیکی افراد و شهرها مطرح کرد. محققان پیشین هردوی مسائل محیط فیزیکی مانند تراکم مسکن، ویژگی‌های فیزیکی منزل مسکونی، آپارتمان‌ها، آلودگی هوا، افزایش سروصدا و ازدحام (هریسون، ۱۹۷۶؛ بارون و برین، ۱۹۸۷) و مسائل محیط اجتماعی شهرها مانند نبود و ضعف کنترل اجتماعی، از خودبیگانگی، وندالیسم، نابرابری، فقر و روسپی‌گری، جرائم سیاه، ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی و... (دیرلی، ۱۹۷۹؛ دیس،

¹ Positivists

² Constructionists

³ Self

۱۹۹۷؛ میلگرام، ۱۹۹۳) را بررسی کرده‌اند. این مقاله با مهم دانستن هر دو نوع مسائل محیط اجتماعی و فیزیکی افراد و شهرها، و با مبنا قراردادن داوری مردم عادی درباره میزان اهمیت این مسائل، به بررسی مسائل شهر شیراز و ساکنان آن از دید مردم عادی این شهر پرداخته است.

مسائل اجتماعی

پاسخ به چهار سؤال در فهم مسائل اجتماعی به ما کمک می‌کند: (۱) مسئله چیست؟ (۲) چه چیزی یک موضوع را به مسئله اجتماعی^۱ تبدیل می‌کند؟ (۳) چه چیزی مسئله اجتماعی را به وجود می‌آورد؟ (۴) درباره مسئله اجتماعی چه کاری می‌توان انجام داد؟ با توجه به هدف مقاله، از چهار سؤال بالا فقط پاسخ به دو سؤال اول برای ما مهم است. در پاسخ سؤال اول، باوجود تنوع و ابهام‌ها، می‌توان گفت مسئله اول از همه به ارزش‌ها^۲ وابسته است؛ یعنی وضعیت موجودی که با مهم‌ترین ارزش‌های ما ناسازگار است یا آنها را تهدید می‌کند. اهداف^۳ در مرتبه دوم تعریف و تعیین مسائل اجتماعی قرار دارند. وضعیتی که مانع دستیابی مردم به هدفی می‌شود که برای بسیاری از آنها مهم است، وضعیتی مسئله‌دار است. در پاسخ به سؤال دوم، «مسئله» زمانی «اجتماعی» است که: (۱) خاستگاهش^۴ اجتماعی باشد؛ یعنی توسط عوامل اجتماعی به وجود آمده باشد؛ (۲) برای تعداد زیادی از افراد آسیب‌زا باشد؛ (۳) به جامعه آسیب بزند و تهدیدی برای جامعه و ارزش‌های مطلوب و آرمانی قلمداد شود. این سه نکته معمولاً، نه همیشه، به هم مرتبط هستند: هرچه خاستگاه/علت اجتماعی‌تر باشد، مردم بیشتری از آن متأثر می‌شوند و جامعه بیشتر تحت تأثیر قرار می‌گیرد (چارون و ویجیلات، ۲۰۰۹: ۴-۷).

موضوع مهم‌تر اینکه جامعه‌شناسان درباره ارزش‌ها و اهداف مطلوب جامعه با هم توافق ندارند؛ زیرا «ماهیت اساسی واقعیت اجتماعی و [جامعه و] انسان» را به گونه‌های متفاوتی می‌بینند (نیومن، ۱۹۹۷: ۶۱). تعریف مسائل اجتماعی با توجه به وضعیت جامعه از دیدگاه‌های نظری گوناگون متفاوت است. هر دیدگاهی موقعیت خاصی را مسئله‌دار می‌بیند و پدیده‌های متنوع و متفاوتی مصادیق مسائل اجتماعی محسوب می‌شوند (ادیبی و انصاری، ۱۳۸۳).

¹ Social problem

² Values

³ Goals

⁴ Origin

تضاد گرایان^۱ جامعه را تجسم منافع متضاد و گوناگون می‌دانند که در آن عده‌ای از مردم قادر به تأمین نیازها و تمایلاتشان هستند و عده‌ای دیگر از عهده ارضای نیازهایشان بر نمی‌آیند. این گروه، نابرابری منابع در دسترس افراد (به‌ویژه ثروت) و در نتیجه توانایی نابرابر آنها را در ارضای نیازهایشان مهم‌ترین مسئله اجتماعی می‌شمارند و پدیده‌هایی مانند فقر، نابرابری، تبعیض و بی‌عدالتی را مهم‌ترین مصادیق آن می‌دانند. وفاق‌گرایان^۲ توافق ارزشی و همگانی را اصل بنیادی سازمان‌دهنده جامعه قلمداد می‌کنند و ضعف و ناکامی نهادهای جامعه‌پذیری مانند خانواده، مدرسه و دین را در درونی کردن ارزش‌ها اساسی می‌دانند. نادیده یا دست‌کم گرفتن ارزش‌های حاکم بر جامعه، از هم‌گسیختگی اجتماعی، افزایش طلاق، اعتیاد، انحرافات، تضعیف دین و... از مهم‌ترین مسائل اجتماعی هستند. تعامل‌گرایان^۳ با تکیه بر سطح خرد و تعامل بین فردی و معانی ذهنی و نمادهای مهم برای افراد، در تعیین مسائل به تعریف مردم خیلی اهمیت می‌دهند و مسائل اجتماعی را مسائلی می‌دانند که از سوی مردم ناپذیرفتنی تعریف می‌شود. آنها نقض و نادیده گرفتن قواعد اجتماعی روزمره را مهم‌ترین مصادیق مسائل اجتماعی می‌دانند (چارون و ویلیجات، ۲۰۰۹: ۷-۸).

برخی اندیشمندان نیز مستقیم یا غیرمستقیم مسائل اجتماعی و مصادیق آنها را مطرح کرده‌اند. دورکیم برای بیان وضعیت مسئله‌دار از اصطلاح "آنومی" استفاده می‌کند. آنومی به معنی نبود، ضعف، ابهام یا تضاد در "هنجارهای جامعه" است (مارشال، ۱۹۹۸) که نظم و امنیت جامعه را برهم می‌زند و احساس ناامنی و ناامیدی را بر افراد تحمیل می‌کند (رفیع‌پور، ۱۳۷۸). در این وضعیت مسائلی مانند تغییرات جمعیتی و افزایش شدید حجم و تراکم جمعیت، بی‌سازمانی اجتماعی حاصل از رشد افسارگسیخته شهرهای بزرگ، بی‌تعادلی در ساختار جمعیت به دلیل پدیده‌هایی مانند مهاجرت، توسعه سریع وسائل حمل و نقل و وسائل ارتباط جمعی و ناهماهنگی فرهنگی غیرمادی با تغییرات سریع فرهنگ مادی ظهور می‌یابند (اخوان کاظمی، ۱۳۸۵: ۴۸). مرتن شکاف و ناهماهنگی میان اهداف، مقاصد و علایق مشروع و نهادی شده جامعه و شیوه‌ها، راه‌ها و هنجارهای مشروع رسیدن به آنها را موجب مسائل اجتماعی می‌داند. این ناهماهنگی به افزایش فریبکاری، فساد، رشوه‌خواری، قانون‌گریزی،

¹ Conflicticts

² Consensualists

³ Interactionists

دزدی، روسپی‌گری و کاهش امنیت اجتماعی منجر می‌شود (ریتزر، ۱۳۸۲). گافمن عدم رعایت قواعد هنجاری حاکم بر تعاملات روزانه و پایبند نبودن به قواعد و مناسبات غیررسمی را موجب ظهور مسائل اجتماعی می‌داند؛ زیرا اساس نظم اجتماعی هستند و نقض آنها موجب بی‌نظمی عمومی و افزایش نگرانی افراد می‌شود. بنابراین رعایت نکردن قواعد رفتارهای جزئی مانند چگونگی راه رفتن، نشستن، ایستادن و نگاه کردن ممکن است مصادیق مسائل اجتماعی محسوب شوند (ترنر، ۲۰۰۳؛ گیدنز، ۱۹۹۵: ۷۲).

هابرماس سلطه عقلانیت ابزاری بر حوزه جهان را اساس مسئله اجتماعی می‌داند؛ زیرا عقلانیت ابزار ارتباطی مربوط به سطح نظام است، اما جهان زندگی باید از طریق کنش تفاهمی درک و هدایت شود. این امر به تغییر و جابه‌جایی قضاوت‌ها و ارزش‌گذاری‌های اجتماعی در حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی می‌انجامد. این حوزه‌ها به همراه مسائل مربوطشان، به ترتیب، حوزه‌های اقتصادی (فقر)، سیاسی (نپذیرفتن اقتدار)، انگیزشی (تضعیف تعهد و باور تعمیم‌یافته) و مشروعیت (نارضایتی از اولیای سیاسی) هستند (ترنر، ۲۰۰۳: ۵۶۱-۵۶۳). بک و گیدنز مسائل اجتماعی را پیامدهای منفی تشدید مدرنیته می‌دانند که به ظهور "جامعه مخاطره‌ای"^۱ انجامیده است. مسائل این جامعه شامل سیطره بازار؛ فردی شدن؛ از بین رفتن حمایت‌های سنتی (خویشاوندان و دولت رفاه)؛ بی‌اعتمادی به افراد، دانش و نهادهای تخصصی؛ تضعیف دین؛ افزایش بیکاری و فقر؛ مخاطرات زیست‌محیطی و انسان‌ساخته مانند مخاطرات بیوتکنولوژیکی، محیطی و آلودگی هوا هستند (گیدنز، ۱۳۷۸؛ بک، ۲۰۰۷).

مطالعات پیشین

اسدی و همکاران (۱۳۵۹) مشکلات کشور را در ۲۴ شهرستان با این سؤال ارزیابی کردند که «بزرگ‌ترین مشکل فعلی کشور چیست؟». ۴۳ درصد از پاسخگویان با نمی‌دانم پاسخ گفتند؛ ۲۰ درصد اعلام کردند مشکلی نیست و ۱۰ درصد پرسش‌نامه‌ها بدون جواب بود (جمعاً ۷۳ درصد). از نظر پاسخگویان گرانی ارزاق، عقب‌افتادگی و مسائل سیاسی، به ترتیب، سه مشکل عمده کشور بودند. مسائل دیگر بی‌سوادی، کمبود متخصص، اختلاف طبقاتی، مشکلات بهداشتی و اداری بودند (اسدی و دیگران، ۱۳۵۹). محسنی در بررسی «آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در کشور»، مهم‌ترین مسائل را با این سؤال که «به نظر شما سه

^۱ Risk Society

مشکل مهم کنونی کشور ما کدام‌اند؟» ارزیابی کرد. از دید پاسخگویان سه مشکل مهم، به ترتیب، تورم، نارسایی‌های اقتصادی و بیکاری بودند (محسنی، ۱۳۷۹: ۷۰۶-۷۰۷). گسترده‌ترین بحث‌های نظری و اسنادی درباره مسائل اجتماعی ایران، در مجموعه مقالات *انجمن جامعه‌شناسی ایران* (ویژه‌نامه دومین همایش مسائل اجتماعی ایران) (۱۳۸۰) در مجلدهای ۳ تا ۶ این فصلنامه منتشر شده‌اند. نکات قابل استنتاج از این مقالات عبارت‌اند از: (۱) جامعه ایران درگیر مسائل متعدد و متکثر است؛ (۲) درباب تعریف، اولویت‌بندی و راه‌های رفع مسائل اجتماعی توافق چندانی وجود ندارد. وزارت فرهنگ و ارشاد (۱۳۸۰) در ۲۸ مرکز استان کشور مشکلات اجتماعی را از طریق این سؤال که «به نظر شما هر کدام از ناهنجاری‌های دزدی و کلاهبرداری، گرانی، ناامنی، روابط نامشروع، محدودیت آزادی سیاسی، بیکاری، طلاق، ظلم و تبعیض، اعتیاد، پارتی‌بازی و اختلاف و چنددستگی تا چه اندازه در جامعه جدی و مهم است؟» بررسی کرد. درصد بسیار زیادی از پاسخگویان شهر شیراز همه موارد را مسائل جدی جامعه شناختند. برای مثال، ۹۰/۵ و ۷۰/۵ درصد از پاسخگویان، به ترتیب، دزدی و کلاهبرداری و ناامنی را مسائلی خیلی مهم و جدی دانستند. طرح ملی «پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان» (۱۳۸۲) در ۲۸ استان کشور مسائل و مشکلات کشور و پاسخگویان را با سه سؤال سنجید: ۱. به نظر شما هر کدام از مسائلی که نام می‌بریم چقدر در جامعه رواج دارند؟ نتایج تحقیق نشان داد: ۹۶، ۹۵/۷، ۹۲ و ۸۸ درصد از پاسخگویان، به ترتیب، رواج مشکلات بیکاری، گرانی، اعتیاد و پارتی‌بازی را در جامعه زیاد دانستند؛ ۲. به نظر شما مهم‌ترین مشکل کشور در حال حاضر چیست؟ ۴۷/۱، ۳۰/۶ و ۹/۱ درصد از پاسخگویان، به ترتیب، مشکلات اقتصادی، بیکاری و مشکلات اجتماعی را مهم‌ترین مشکلات کشور دانستند؛ ۳. در وضعیت فعلی مهم‌ترین نگرانی و دغدغه شما در زندگی چیست؟ به ترتیب، ۲۰/۸، ۱۹/۱ و ۱۷/۴ درصد از پاسخگویان مهم‌ترین دغدغه خود را اشتغال، مشکلات اقتصادی و آینده فرزندان و جوانان دانستند.

تحقیقات سازمان ملی جوانان درباره وضع انحرافات جنسی جوانان (۱۳۸۲) و گزارش آسیب‌های اجتماعی سال‌های ۸۰-۸۲ (۱۳۸۴) در سرتاسر کشور نشان داد میزان همه انواع آسیب‌های اجتماعی مانند زنا، سرقت، اعتیاد و... در شهر شیراز زیاد بوده است. از نظر شیوع رابطه نامشروع، فارس در رتبه چهارم کشور قرار داشته است. مطالعه جهانگیری و دیگران (۱۳۸۲) با موضوع «ارزیابی جامعه به منظور شناسایی مشکلات موجود در منطقه ۱۷ شهر

تهران" نشان داد ساکنان مهم ترین مشکلات منطقه را به ترتیب اولویت، اعتیاد، تراکم جمعیت و شلوغی، درآمد پایین، مشکلات ترافیکی، بیکاری، وضعیت نامناسب بهداشت محیط (به ویژه فاضلاب)، بی بندوباری و مفاسد اخلاقی، ناامنی و زیادبودن جرایم، ساختار قدیمی، عبور راه آهن از منطقه، آلودگی صوتی ناشی از صدای قطار و هواپیما می دانند. تحقیق کرامتی (۱۳۸۵) با موضوع "میزان احساس امنیت اجتماعی در بین شهروندان ۱۵ سال به بالای مراکز استان های کشور" نشان داد شهروندان شهر شیراز با داشتن میانگین امنیت ۲/۹۰، شهر خود را نسبتاً ناامن ارزیابی کرده اند و از این نظر شهرشان در رتبه بیست و چهارم کشور قرار داشت. تحقیق زارع (۱۳۸۶) با عنوان "عملکرد شهرداری شیراز از دید مردم" نشان داد پاسخگویان مهم ترین مشکلات شهر را کمبود فضای سبز، پارک ها و تفریح گاه ها؛ ترافیک شهری؛ احساس ناامنی در خیابان ها از نظر بروز رفتارهای غیر اخلاقی؛ تصادف با وسایل نقلیه؛ آلودگی هوا و آلودگی صوتی؛ ضعف اعمال قوانین؛ و مشارکت ضعیف مردم در حل مسائل شهری می دانند. تحقیق معتمدی (۱۳۸۶) با موضوع "اولویت بندی آسیب ها و مسائل اجتماعی در ایران از نظر ۱۰۰۰ نفر از کارشناسان و مسئولان مرتبط با آسیب های اجتماعی سراسر کشور" نشان داد که آنان آسیب های خیلی مهم و مهم را به ترتیب، بیکاری، اعتیاد، فقر، طلاق، خانواده نابه سامان؛ و آسیب های کم اهمیت و بی اهمیت را مهاجرت، مشکلات جوانان، همسر آزاری و خودکشی می دانند.

با تحلیل سوابق نظری و تجربی موضوع می توان چند نکته را مطرح کرد: (۱) مسائل اجتماعی در سطوح مختلف مناطق شهری، شهر و کل کشور بررسی شده اند؛ (۲) مسائل و مشکلات مردم، نهادها و خود کشور مطرح شده اند؛ (۳) به جز مطالعه معتمدی، مسائل و مشکلات از دید مردم عادی بررسی شده اند؛ (۴) آگاهی افراد از مسائل اجتماعی و ماهیت مسائل اجتماعی مهم به مرور زمان تغییر کرده است؛ (۵) در همه تحقیقات مسائل و مشکلات اقتصادی و معیشتی در رأس مشکلات اجتماعی معرفی شده اند، اما با رشد شهرنشینی و نوسازی مسائل جدید و متفاوتی مانند اعتیاد، طلاق، آلودگی هوا و... به فهرست مسائل مورد توجه مردم و مسئولان اضافه شده اند؛ (۶) هیچ یک از مطالعات پیشین، به جز مطالعه معتمدی، به صورت مشخص و متمرکز به بررسی مسائل گسترده موجود در جامعه پرداخته اند؛ (۷) شهر شیراز یکی از ناامن ترین و مسئله دارترین کلان شهرهای ایران معرفی شده است.

چارچوب نظری تحقیق

با در نظر گرفتن مطالعات نظری و سوابق تجربی موضوع می‌توان گفت در تعریف مسائل اجتماعی "ابهام" وجود دارد. این ابهام، علاوه بر بحث زمان، مکان، تنوع و گوناگونی ارزش‌ها و موفقیت آرمانی در دیدگاه‌های نظری متفاوت، به رابطه وضعیت عینی جامعه و تعاریف ذهنی مردم از آن وضعیت برمی‌گردد. زیرا اوضاع عینی زمانی به مسئله اجتماعی تبدیل می‌شود که مردم آن را مسئله‌دار^۱ ادراک کنند. به عبارتی، مسائل اجتماعی ترکیبی از عناصر ذهنی و عینی هستند؛ عناصر عینی معینی که از نظر ذهنی نامطلوب^۲ و از این رو مسئله‌دار در نظر گرفته می‌شوند (لاور، ۱۹۷۶). نتیجه ابهام‌های پیش‌گفته دامنه و شمول نامحدود، نامعین و وسیع مسائل اجتماعی است؛ مسائلی که توافق چندانی بر سر معنی و مصادیق آنها بین دیدگاه‌های مختلف، اندیشمندان، جامعه‌شناسان، جوامع مختلف و گروه‌های مختلف مردم جامعه وجود ندارد. با وجود این، جامعه‌شناسان معمولاً مسئله اجتماعی را وضعیت اظهار شده‌ای می‌دانند که با ارزش‌های شمار مهمی از مردم مغایرت دارد و معتقدند باید برای تغییر آن اقدام کرد (رایبگتن و واینبرگ، ۱۳۸۳: ۱۲). در اینجا برای دست‌یابی به تعریفی جامع از مسئله اجتماعی و تعیین و تشخیص مصادیق آن، مسائل مطرح‌شده در همه دیدگاه‌ها و نظریات اندیشمندان مزبور و سوابق تجربی موضوع در نظر گرفته شد. بنابراین مسئله اجتماعی به حساب آمد که «خاستگاه اجتماعی داشته باشد، با ارزش‌ها و اهداف مشروع جامعه در تضاد باشد و مانع دست‌یابی افراد به اهداف مطلوب و تحقق نظم اجتماعی شود و خطری جدی برای زندگی فردی یا جمعی تصور شود و در نهایت بتوان برای اصلاح یا تغییر آن اقدام کرد». مسائل اجتماعی از سطوح فردی تا جهانی امتداد می‌یابد و هر دو بعد اجتماعی و محیطی زندگی را پوشش می‌دهد.

روش تحقیق

روش تحقیق حاضر کمی و پیمایشی است و از پرسش‌نامه محقق‌ساخته و سؤال باز برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق شهروندان ۱۵ سال به بالای ساکن شهر شیراز بوده‌اند. حجم نمونه براساس فرمول کوکران، با سطح ۹۵ درصد یا خطای نمونه‌گیری ۰/۰۵، ۳۸۳ نفر برآورد شد. به منظور بالا بردن اعتبار تحقیق این تعداد به ۴۰۰ نفر

^۱ Problematic

^۲ Undesirable

افزایش یافت. با توجه به ناهمگون بودن بافت فرهنگی-اجتماعی شهر شیراز، روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی متناسب با حجم بوده است. ابتدا جمعیت مناطق نه‌گانه شیراز براساس سرشماری سال ۱۳۸۵ مشخص شد، سپس تعداد نمونه مورد نظر از هر منطقه، متناسب با نسبت سنی و جمعیتی آن منطقه نسبت به کل جمعیت جامعه آماری، تعیین شد. برای دستیابی به پاسخگویان، بلوک‌های مناطق واحدهای اصلی در نظر گرفته شدند. در هر بلوک نیز ۱۰ پرسش‌نامه، براساس نسبت ۵۰ درصد جنسی، پر شد. اولین بلوک هر منطقه به صورت تصادفی ساده انتخاب شد، اما بلوک‌های بعدی هر منطقه به صورت تصادفی سیستماتیک $1/N/n$ انتخاب شدند.

تهیه فهرست مسائل اجتماعی مهم برای ارائه به پاسخگویان (مشکل‌ترین بخش کار)، براساس پیشینه‌های تحقیق، نظرات جامعه‌شناسان نام‌برده، مشورت با استادان و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شیراز و انطباق آنها با وضعیت جامعه ایران و همین‌طور شهر شیراز (شرایط انتقالی) صورت گرفت. بنابراین ۳۳ مسئله به‌عنوان مهم‌ترین مسائل و مشکلات مطرح و در قالب پرسش‌نامه‌ای در اختیار پاسخگویان قرار داده شد. پرسش‌نامه حاوی سؤالی با این مضمون بود که «شما هر یک از موارد زیر (برای مثال اعتیاد) را تا چه اندازه مسئله یا مشکل شهر شیراز تلقی می‌کنید». پاسخگویان نیز، میزان اهمیت موارد ۳۳ گانه پیش‌گفته را از خیلی زیاد تا اصلاً ارزیابی کردند. برای پی‌بردن به مهم‌ترین مسائل و مشکلات خود شهروندان (نه شهر)، یک سؤال باز در انتهای پرسش‌نامه گنجانده شد که «لطفاً ۱۰ مورد از مهم‌ترین مسائل و مشکلات خود را به ترتیب اولویت بیان کنید». پاسخ‌ها به این سؤال نیز پس از جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها، دسته‌بندی و به صورت فراوانی توصیفی و به ترتیب اولویت ارائه شدند.

تحلیل داده‌های تحقیق از طریق آزمون‌های توصیفی و استنباطی انجام گرفت. ابتدا نتایج تفاوت میانگین رتبه مسائل اجتماعی مطرح‌شده براساس آزمون فریدمن بررسی شد (جدول ۱). برای دسته‌بندی مسائل اجتماعی از روش تجزیه به مؤلفه‌های اصلی^۲ و تحلیل عامل اکتشافی^۳ استفاده شد. در تحلیل عامل اکتشافی، محقق هیچ نظریه پیشینی ندارد و سعی می‌کند

¹ N تعداد کل بلوک‌های هر منطقه و n تعداد بلوک‌هایی است که باید (براساس هر ده پرسش‌نامه یک بلوک) در هر منطقه به‌عنوان نمونه انتخاب می‌شدند.

² Principal components

³ Exploratory factor analysis

از بارهای عامل برای کشف ساختار عاملی داده‌ها استفاده کند. آزمون کفایت نمونه‌برداری^۱ و آزمون بارتلت^۲ که مبین امکان استفاده از این آزمون بود، برابر با ۰/۹۱ و در سطح بالاتر از ۹۹ درصد معنی‌دار بود. برای تعیین مناسب‌ترین متغیرها برای انجام تحلیل عاملی از آزمون اشتراکات^۳ استفاده شد (حبیب‌پورگتایی و صفری شالی، ۱۳۸۸: ۳۴۶). بدین ترتیب، متغیرهای بی‌توجهی به مقررات شهری، رباخواری، گدایی، نبود سیستم فاضلاب شهری، بافت فرسوده شهری، کودکان خیابانی، اختلاط و دودستگی مسئولان، ترافیک، مسائل و مشکلات آموزشی، بدحجابی و خشونت در خانواده‌ها از آزمون تحلیل عاملی حذف شدند و از ۳۳ متغیر تحقیق ۲۳ متغیر برای انجام تحلیل عامل انتخاب شدند. گزینش تعداد عامل‌ها از طریق مقدار ویژه^۴ با کمترین مقدار ویژه^۵ صورت گرفت. در تعیین متغیرهای مربوط به هر عامل، ضریب همبستگی بالاتر از ۴۰ درصد و نتایج آزمون ماتریس عنصر چرخش یافته^۶ ملاک تصمیم‌گیری قرار گرفت. تبیین مجموع واریانس گویه‌ها از طریق آزمون چرخش متعامد از نوع واریماکس^۷ انجام گرفت (نتایج جدول ۳).

ویژگی‌های پاسخگویان

از کل پاسخگویان (۴۰۰ نفر)، ۵۰ درصد زن و ۵۰ درصد مرد بوده‌اند. بیشترین درصد پاسخگویان (۱۸/۵) به گروه سنی ۳۰-۳۹ سال و کمترین درصد (۹/۷) به گروه سنی ۶۰ سال به بالا تعلق داشته‌اند. ۶۴/۲ درصد از پاسخگویان متأهل و ۳۵/۸ مجرد بوده‌اند، ۱۷/۸ درصد از پاسخگویان بی‌سواد و ابتدایی، ۲۷ درصد راهنمایی و متوسطه، ۳۱/۲ درصد دیپلم و ۲۴ درصد فوق دیپلم به بالا بوده‌اند. در نهایت از کل پاسخگویان ۱۹ درصد محصل، ۳۲/۵ درصد خانه‌دار، ۲۷ درصد دارای مشاغل آزاد، ۵ درصد دارای مشاغل دولتی، ۷/۵ درصد بازنشسته و ۹ درصد بیکار بوده‌اند.

^۱ KMO

^۲ Bartlett test

^۳ Communalities

^۴ Eigen value

^۵ در تحلیل عامل به روش مؤلفه‌های اصلی مقدار ویژه را مبنای تعیین تعداد عامل‌ها در نظر می‌گیرند تا بتوان عامل‌های اولیه را استخراج کرد. معمولاً مقدار ویژه ۱ را برای تعیین تعداد عامل‌ها در نظر می‌گیرند.

^۶ Rotated Component Matrix

^۷ Varimax

ترتیب اهمیت مسائل اجتماعی

اولین سؤال مهم درباره مسائل اجتماعی این بود که آیا ترتیب اهمیت همه مسائل اجتماعی از نظر پاسخگویان یکسان است یا خیر؟ پاسخ به این سؤال مستلزم استفاده از آزمون تفاوت رتبه‌ها بود.

جدول ۱. آزمون معناداری تفاوت میانگین رتبه مسائل اجتماعی شهر از دید پاسخگویان و رتبه‌بندی آنها

میانگین رتبه	مسئله	میانگین رتبه	مسئله
۱۶/۹۶	بافت فرسوده شهری	۲۳/۴۲	فقر و بیکاری
۱۶/۲۲	اختلاف و دودستگی مسئولان	۲۲/۵۶	تورم و گرانی
۱۶/۰۹	خشونت در خانواده‌ها	۲۱/۸۰	رشوه گرفتن در ادارات دولتی
۱۵/۳۲	قاطع نبودن پلیس و قضات	۲۱/۳۳	اعتیاد
۱۴/۷۷	حاشیه‌نشینی	۲۰/۵۶	دورویی و کلاهبرداری
۱۴/۵۴	عدم پابندی به دین	۲۰/۲۶	ترافیک
۱۴/۱۹	کودکان خیابانی	۲۰/۰۶	مهاجرت
۱۴/۱۰	دختران فراری	۱۹/۵۳	بدحجابی
۱۴/۰۱	مسائل آموزشی	۱۹/۴۲	طلاق
۱۳/۸۹	نبود امکانات شهری	۱۹/۲۷	اوباشی گری
۱۳/۶۴	نبود فاضلاب شهری	۱۹/۲۲	بی توجهی به مقررات شهری
۱۳/۵۹	کمبود امکانات تفریحی	۱۸/۸۶	سرقت و دزدی
۱۳/۵۸	آلودگی هوا	۱۸/۷۲	نامناسب بودن کوچه و خیابان
۱۱/۹۴	قتل	۱۸/۶۴	گدایی
۱۱/۴۴	کودک‌آزاری	۱۸/۴۷	فحشا و روسپی‌گری
۱۰	آدم‌ربایی	۱۷/۵۸	بی‌لیاقتی مسئولان
		۱۷/۰۱	رباخوااری
کی دو = ۱۰ / ۱۸۸۷ سطح معنی‌داری = ۰/۰۰۰ درجه آزادی = ۳۲			

با توجه به رتبه‌های متفاوت مسائل اجتماعی و مقدار کای اسکوتر (۱۸۸۷/۱۰) که در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۱ معنی‌دار است (جدول ۱)، می‌توان گفت فرض صفر، از این لحاظ که هیچ تفاوتی بین میزان اهمیت مسائل اجتماعی شهر شیراز از دید پاسخگویان وجود ندارد،

رد می‌شود. به عبارتی، مسائل مطرح شده در پاسخ‌نامه از دید پاسخگویان اهمیت یکسانی نداشته‌اند و میزان جدی بودن آنها از نظر پاسخگویان متفاوت است. میانگین رتبه‌ها نشان می‌دهد در بین مسائل اجتماعی شهر شیراز، فقر و بیکاری (۲۳/۴۲)، تورم و گرانی (۲۲/۵۶) و رشوه گرفتن در اداره‌های دولتی (۲۱/۸۰) با داشتن بالاترین میانگین رتبه‌ها، به ترتیب، مهم‌ترین مسائل شهر شناخته شده‌اند. در مقابل، آدم‌ربایی (۱۰)، کودک‌آزاری (۱۱/۴۴) و قتل (۱۱/۹۴) با داشتن پایین‌ترین رتبه‌ها جزء کم‌اهمیت‌ترین مسائل شهر هستند.

دسته‌بندی مسائل اجتماعی

جدول ۲. عوامل و مقادیر واریانس ویژه و تجمعی تبیین شده مربوط به هر عامل

عوامل	مقدار واریانس تبیین شده	
	کل	از واریانس تجمعی
آسیب‌های اجتماعی	۵/۹۷	۲۷/۱۵
ناهنجاری‌های سازمانی	۱/۴۹	۶/۸۱
مسائل اقتصادی	۱/۲۸	۵/۸۴
مسائل فرهنگی	۱/۱۸	۵/۳۸
مسائل زیست‌محیطی	۱/۰۶	۴/۸۲
مهاجرت	۱/۰۳	۴/۷۲

برای تلخیص و دسته‌بندی مسائل اجتماعی از آزمون تحلیل عاملی چرخش یافته استفاده شد. نتایج آزمون نشان داد مسائل اجتماعی بررسی شده را می‌توان در شش عامل یا دسته آسیب‌های اجتماعی، ناهنجاری‌های سازمانی، مسائل اقتصادی، مسائل فرهنگی، مسائل زیست‌محیطی و مهاجرت جای داد (جدول ۲). براساس مقدار واریانس تبیینی مربوط به هر یک از این عوامل، آسیب‌های اجتماعی، ناهنجاری‌های سازمانی و مسائل اقتصادی عواملی بوده‌اند که به ترتیب توانسته‌اند بیشترین واریانس مسائل اجتماعی مورد نظر پاسخگویان را تبیین کنند. اما مجموع شش عامل (با مقادیر ویژه بالاتر از ۱) توانسته‌اند ۵۴/۷۴ درصد از واریانس کل مسائل اجتماعی را تبیین کنند. یعنی اگر فرض کنیم همه مسائل جزئی مطرح شده در پرسش‌نامه ۱۰۰ درصد از واریانس کل مسائل اجتماعی پاسخگویان را پوشش می‌دهند، این شش دسته یا عامل (جدول ۲) به‌عنوان بنا و شالوده این مسائل اجتماعی می‌توانند بیش از نیمی از این واریانس (۵۷/۷۴ درصد) را تبیین کنند و کل مسائل اجتماعی به این شش دسته مسئله تقلیل پذیر هستند.

عوامل و اجزای مربوط به هر عامل

جدول ۳. ابعاد مسائل اجتماعی و اجزای مربوط و اهمیت نسبی آنها

ردیف	نام متغیر	۱	۲	۳	ردیف	نام متغیر	۴	۵	۶			
آسیب‌های اجتماعی	دختران فراری	۰/۶۷			مسائل فرهنگی	پایبند نبودن به دین	۰/۶۳					
	آدم‌ربایی	۰/۶۶				اعتیاد	۰/۶۰					
	فحشا و روسپی‌گری	۰/۶۴				دورویی و کلاهبرداری	۰/۵۹					
	قتل	۰/۶۱				سرقت و دزدی	۰/۵۳					
	کودکان خیابانی	۰/۵۹				مسائل زیست‌محیطی	کمبود امکانات رفاهی نبود امکانات شهری آلودگی هوا			۰/۷۰		
	اوباشی‌گری	۰/۵۹								۰/۶۱		
	طلاق	۰/۵۴								۰/۶۴		
	حاشیه‌نشینی	۰/۴۷										
	ناهنجاری‌های سازمانی	قاطع نبودن پلیس و قضات			۰/۶۶			مسائل مهاجرت	مهاجرت	۰/۸۱		
		بی‌لیاقتی مسئولان			۰/۶۳							
		رشوه گرفتن در ادارات			۰/۵۴							
	مسائل اقتصادی	فقر و بیکاری			۰/۷۶							
تورم و گرانی		۰/۶۳										
نامناسب بودن کوچه‌ها و خیابان‌ها		۰/۵۰										

در ارتباط با اجزای مربوط به هر عامل (جدول ۳)، بیشترین تعداد مسائل اجتماعی به عامل اول (آسیب‌های اجتماعی) مربوط هستند؛ یعنی آن دسته از مسائل اجتماعی که دارای منع قانونی و قبح اجتماعی و اخلاقی‌اند (عبداللهی، ۱۳۸۰: ۱۳). در بین موارد این عامل نیز، مسائل "دختران فراری و آدم‌ربایی" بالاترین همبستگی را با عامل آسیب‌های اجتماعی داشته‌اند. به عبارتی

موارد مربوط به عامل "آسیب‌های اجتماعی" بیشترین نگرانی‌ها و مسائل پاسخگویان را پوشش داده‌اند. براساس مقادیر بار عاملی که مبین همبستگی بین اجزای اصلی و عوامل است، در عامل‌های ناهنجاری‌های سازمانی، مسائل اقتصادی، مسائل فرهنگی و مسائل زیست‌محیطی، به ترتیب "قاطع‌نبودن پلیس و قضات"، "فقر و بیکاری"، "پایندنبودن به دین" و "کمبود امکانات رفاهی" بالاترین همبستگی را با عوامل پیش گفته داشته‌اند.

مسائل و مشکلات خود شهروندان

مسائل و مشکلات خود شهروندان از طریق این سؤال باز که «لطفاً ۱۰ مورد از مهم‌ترین مسائل و مشکلات خود را به ترتیب اولویت نام ببرید؟» ارزیابی شد. برای تحلیل پاسخ‌ها ابتدا پاسخ‌های افراد به ترتیب اولویتی که بیان کرده بودند کدگذاری شدند. سپس برحسب فراوانی مربوط به هر مسئله اولویت‌بندی شدند. به دلیل پیچیدگی کار فقط سه اولویت اول بررسی شد و ترتیب مسائل ده‌گانه تنها براساس رتبه‌شان در سه اولویت اول توصیف و ارائه شد (جدول ۴). تفسیر دقیق‌تر جدول مستلزم بررسی و توجه به هر دو نوع درصدهای سطری و ستونی است. فراوانی ذکر شده در جدول فراوانی پاسخ‌هاست نه پاسخگویان. با فرض آزادی انتخاب پاسخگو تا ۱۰ مسئله اجتماعی، به صورت بالقوه تعداد کل پاسخ‌ها می‌توانست تا ۴۰۰۰ مسئله افزایش یابد.^۱ اما در واقعیت این امر محقق نشد و کل مسائل به ۶۰۵ مسئله محدود گردید. براساس طبقه‌بندی پاسخ‌ها (جدول ۴)، بیشترین پاسخ‌های پاسخگویان (۱۲۲ مورد یا ۲۰ درصد کل پاسخ‌ها) به بیکاری به‌عنوان اولین (۶۱ درصد)، دومین (۳۳ درصد) یا سومین (۱۱ درصد) مسئله اشاره داشتند. اگر بیکاری و تورم را دو شاخص مهم مسائل اقتصادی در نظر بگیریم، ۳۵ درصد از پاسخ‌های پاسخگویان بر این دلالت داشت که پاسخگویان مسائل اقتصادی را جزء دو مسئله اول و مهم خود بیان کرده‌اند. تورم و نداشتن امنیت اجتماعی، به ترتیب دومین و سومین مسائل پاسخگویان بیان شده‌اند. بر مبنای اولویت، نداشتن امنیت اجتماعی دومین مسئله اساسی افراد عنوان شده است. این یافته مؤید نتایج تحقیقات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۰)، تحقیقات سازمان ملی جوانان (۱۳۸۲ و ۱۳۸۴) و کرامتی (۱۳۸۵) است که همه آنها مبین وضعیت ناامن شیراز بوده‌اند و اینکه شهروندان این شهر ناامنی را یکی از مسائل جدی خود دانسته‌اند.

^۱ (۴۰۰۰) = (۱۰) تعداد مسائل درخواستی × (۴۰۰) تعداد نمونه

جدول ۴. اولویت‌بندی مهم‌ترین مسائل و مشکلات شهروندان از دید خود آنها

ردیف	مسائل و مشکلات	اولویت			جمع کل (پاسخ‌ها)
		اول (فراوانی)	دوم (فراوانی)	سوم (فراوانی)	
۱	بیکاری	۷۵	۳۳	۱۴	۱۲۲
۲	تورم	۳۶	۳۳	۲۰	۸۹
۳	نداشتن امنیت اجتماعی	۳۹	۳۰	۱۴	۸۳
۴	فقر و مشکلات اقتصادی	۲۶	۲۷	۱۲	۶۵
۵	ترافیک و رانندگی بد	۲۵	۲۱	۷	۵۳
۶	رسیدگی ضعیف	۱۹	۱۰	۱۶	۴۵
۷	نداشتن مسکن و مشکلات اجاره	۲۵	۱۲	۶	۴۳
۸	سرقت و کلاهبرداری	۷	۱۴	۸	۲۹
۹	بدحجابی	۱۵	۷	۵	۲۷
۱۰	اعتیاد و مواد مخدر	۱۴	۷	۴	۲۵
۱۱	پارتنری بازی و رشوه‌گیری	۱۵	۴	۵	۲۴
	جمع کل	۲۹۶	۱۹۸	۱۱۱	۶۰۵

بحث و نتیجه‌گیری

از دیرباز، تأثیر شهرها بر زندگی اجتماعی کانون توجه اندیشمندان و محققان مختلف بوده است. اما امروزه با آشکار شدن "پیامدهای منفی مدرنیته" و زندگی پردردسر شهری، مسائل شهر و شهرنشینان بیش از پیش کانون توجه قرار گرفته است. در این زمینه، مقاله حاضر به شناسایی مسائل شهر و شهروندان شهر شیراز از دید آنها پرداخت. بدین ترتیب پاسخگویان اهمیت هریک از مسائل مطرح شده را در پرسش‌نامه‌ای که بدین منظور ساخته شده بود از اصلاً (۰) تا خیلی زیاد (۴) مشخص کردند. براساس میانگین رتبه مسائل اجتماعی، فقر و بیکاری، تورم و گرانی و رشوه گرفتن در ادارات دولتی، به ترتیب مهم‌ترین مسائل؛ و نبود سیستم فاضلاب شهری، آدم‌ربایی و کودک‌آزاری کم‌اهمیت‌ترین مسائل اجتماعی مورد توجه پاسخگویان شده‌اند. دسته‌بندی و تلخیص متغیرها از طریق تحلیل عاملی انجام شد. براساس

نتایج تحلیل عاملی، مجموع مسائل اجتماعی بررسی شده به شش عامل آسیب‌های اجتماعی، ناهنجاری‌های سازمانی، مسائل اقتصادی، مسائل فرهنگی، مسائل زیست‌محیطی و مهاجرت دسته‌بندی شدند. این عامل‌ها توانستند بیش از نیمی (۵۴/۷۴ درصد) از واریانس مسائل اجتماعی مطرح‌شده را تبیین کنند. کدگذاری و تحلیل پاسخ‌های مربوط به مهم‌ترین مسئله خود پاسخگویان نشان داد پاسخگویان بیکاری، نداشتن امنیت اجتماعی و تورم را به ترتیب سه مسئله مهم خود دانسته‌اند. مقایسه پاسخ‌های مربوط به مسائل شهر و مسائل شخصی شهروندان نشان داد پاسخگویان در هر دو مورد مهم‌ترین مسئله شهر شیراز و خودشان را مسائل اقتصادی دانسته‌اند. اما در موارد دوم و سوم، مسائل شهر و مسائل ساکنان شهر متفاوت بوده است. این یافته می‌تواند مبین این واقعیت باشد که هرچند شهر در جایگاه زیست‌گاه دارای مسائل خاص خود است که این مسائل زندگی کل شهروندان ساکن شهر را تحت تأثیر قرار می‌دهد، از طرف دیگر، مسائل مربوط به شهروندان و گروه‌های مختلف درون شهر می‌توانند متفاوت باشند. به عبارتی، تطابق کامل و همه‌جانبه‌ای بین مسائل شهر به‌عنوان زیست‌گاه و مسائل شهروندان به‌عنوان گروه‌های اجتماعی و اقتصادی ساکن در این زیست‌گاه وجود ندارد.

در نهایت، می‌توان گفت از نظر پاسخگویان مسائل "درون خانواده‌ها و مکان‌های ناپیدای چهاردیواری خانه"، مانند بیکاری، تورم و گرانی؛ و مسائلی که شهروندان مستقیم یا غیرمستقیم در معرض آنها قرار دارند، مانند ناامنی اجتماعی، به ترتیب برجسته‌ترین و مهم‌ترین مسائل اجتماعی بوده‌اند. اما مسائلی که عام بوده‌اند یا "دیگران ناشناخته" را تحت تأثیر قرار می‌دهند (بدحجابی، نبود سیستم فاضلاب شهری و روسپی‌گری)، یا نتیجه تعهد و احترام به "ارزش‌های فرامادی" هستند (مانند آلودگی هوا)، به میزان متوسط یا کمی برای پاسخگویان مهم بوده‌اند. این پدیده را می‌توان "ناهم‌خوانی اولویت‌بندی مسائل از دید مردم و مسئولان" نامید. زیرا در حالی که مسئولان بیشتر به مسائل "بیرونی و عام" شهر و شهروندان (مانند بدحجابی، ترافیک، آلودگی هوا و...) توجه دارند، شهروندان مسائلی مانند بیکاری، تورم، گرانی، امنیت و اعتیاد را مهم‌تر می‌دانند که خودشان به صورت مستقیم (خودشان) یا غیرمستقیم (فرزندان و خانواده‌هایشان) درگیرشان هستند. به عبارتی، شاید همه افراد ماشین نداشته باشند تا مشکل ترافیک را تجربه کنند، اما همه مردم برای مثال نیاز به مسکن دارند تا در آن بیاسایند و خستگی زندگی شهری را از تن به در کنند. بنابراین مسئولان باید توجه بیشتری به این دسته از مسائل داشته باشند یا دست کم در پرتو سیاست "تبعیض مثبت" به اقشار آسیب‌پذیر و فقیر

جامعه توجه بیشتری داشته باشند. البته این به معنای کم‌اهمیت بودن مسائل غیرشخصی شهروندان نیست؛ زیرا، برای مثال، رشوه گرفتن در ادارات دولتی، سومین مسئله مهم شهر شیراز عنوان شده است.

سرانجام اینکه در پرتو مقایسه تحقیق حاضر با نتایج تحقیقات پیشین می‌توان نکاتی چند را بیان کرد: نسبت به سال ۱۳۵۳ (اسدی و همکاران)، آگاهی افراد از مسائل اجتماعی افزایش یافته و تعدد و ماهیت آگاهی‌ها نیز تغییر یافته است. برای مثال در آنجا ۷۳ درصد گفته‌اند: «نمی‌دانم مشکل چیست یا مشکلی نیست»، یا مشکلات را «کمبود متخصص و بی‌سوادی» دانسته‌اند و «مشکلات اداری اهمیت چندانی نداشته است». اما در این تحقیق، پاسخ «نمی‌دانم» خیلی کم بوده است و مسائل اداری و اعتیاد، سومین و چهارمین مسائل مهم از نظر پاسخگویان بوده‌اند (جدول ۱). درباره اولویت مسائل اقتصادی به‌عنوان مهم‌ترین مسائل پاسخگویان، نتیجه تحقیق مبین نتایج تحقیقات پیشین از اسدی (۱۳۵۳) تا تحقیقات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۰ و ۱۳۸۲) است. اهمیت این مسئله این است که هم اولین مسئله شهر و ساکنان شهر بیان شده و هم هردو دسته مردم عادی (از قبل از انقلاب تا زمان حال (تحقیقات بالا) و متخصصان (معمدی، ۱۳۸۶) مسائل اقتصادی را در رأس مسائل اجتماعی مردم مطرح کرده‌اند. نتایج دیگر تحقیق که مؤید یافته‌های تحقیقات سازمان ملی جوانان (۱۳۸۲ و ۱۳۸۴) و کرامتی (۱۳۸۴) است، جدی بودن آسیب‌های اجتماعی و ناامنی در شهر شیراز است. از دیگر یافته‌های مهم تحقیق اینکه از نظر مردم عادی و متخصصان ترتیب مسائل اجتماعی در همه موارد یکسان نیست. باوجود توافق هردوی آنها در مهم بودن مسائل اقتصادی، مسئله ناکارآمدی مسئولان، به‌عنوان دومین مسئله شهر شیراز، جزء هیچ‌یک از موارد ده‌گانه مسائل اجتماعی مورد نظر متخصصان (معمدی، ۱۳۸۶) نبوده است. بنابراین می‌توان گفت، ترتیب، اهمیت و چستی مسائل اجتماعی در پرتو فاکتورهای زمان، مکان و تنوع و گوناگونی ارزش‌ها و وضعیت آرمانی مربوط به آنها؛ همچنین، موقعیت و جایگاه‌های اجتماعی افراد (متخصصان و مردم) ارزیابی‌کننده تنوع‌پذیر است.

منابع

آگبرن، ویلیام فیلدینگ (۱۳۵۷) *زمینه جامعه‌شناسی*، ترجمه و اقتباس امیرحسین آریان‌پور، چاپ یازدهم، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.

اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۵) امنیت در نظام سیاسی اسلام، تهران: کانون اندیشه جوان.
ادیبی، حسین و عبدالمعبود انصاری (۱۳۸۳) نظریه‌های جامعه‌شناسی، چاپ دوم، تهران: دانژه.
اسدی، علی و همکاران (۱۳۵۹) گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی در ایران، تهران:
پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران.

بلیکی، نورمن (۱۳۸۴) طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نی.
توسلی، غلامعباس (۱۳۸۰) «پروژه اصلاحات بستر فرهنگی-روانی جامعه و نقش آن در رشد
مسائل و مشکلات اجتماعی»، نامه انجمن جامعه‌شناسی، ویژه‌نامه دومین همایش مسائل
اجتماعی ایران، شماره ۲: ۲۹-۴۲.

جهانگیری، کنایون و همکاران (۱۳۸۲) «ارزیابی جامعه به منظور شناسایی مشکلات موجود در
منطقه ۱۷ شهر تهران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال سوم، شماره ۹: ۱۳۳-۱۴۱.
حبیب‌پور گنجابی، کرم و رضا صفری شالی (۱۳۸۸) راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات
پیمایشی، چاپ دوم، تهران: لویه.

رابینگتن، ارل و مارتین واینبرگ (۱۳۸۳) رویکردهای نظری هفت‌گانه در بررسی موضوعات
اجتماعی، ترجمه رحمت‌الله صدیق سروستانی، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸) آنومی یا آشفتگی اجتماعی، پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر
تهران، تهران: سروش.

رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۹) توسعه و تضاد، کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل
اجتماعی آن، چاپ چهارم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
ریتزر، جورج (۱۳۸۲) نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران:
علمی.

زارع، فرخ (۱۳۸۶) بررسی عملکرد شهرداری شیراز از دید مردم، شیراز: دانشگاه شیراز.
سازمان ملی جوانان (۱۳۸۲) بررسی وضع انحرافات جنسی جوانان/پژوهش و تحقیق سازمان
ملی جوانان، تهران: اهل قلم، گزارش ۱۷.
سازمان ملی جوانان (۱۳۸۴) گزارش آسیب‌های اجتماعی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۲، تهران:
سازمان ملی جوانان.

عبداللهی، محمد (۱۳۸۰) «طرح مسائل اجتماعی ایران، اهداف و ضرورت‌ها»، نامه انجمن
جامعه‌شناسی، ویژه‌نامه دومین همایش مسائل اجتماعی ایران، شماره ۲: ۱۱-۲۸.

- کرامتی، مهدی (۱۳۸۴) «بررسی میزان احساس امنیت در بین حاشیه‌نشینان تهران بزرگ»، فصلنامه مطالعات امنیتی، شماره دوم و سوم، تابستان و پاییز: ۲۸۷-۳۰۴.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸) جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ ششم، تهران: نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰) پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ دوم، تهران: مرکز.
- لوزیک، دانیلین (۱۳۸۳) نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی، ترجمه سعید معیدفر، تهران: امیرکبیر.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۹) بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در تهران، تهران: زهد.
- معمدی، سیدهادی (۱۳۸۶) «اولویت‌بندی آسیب‌ها و مسائل اجتماعی در ایران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۴: ۳۴۷-۳۲۷.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۰) ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، یافته‌های پیمایش در ۲۸ استان کشور، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۲) ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، یافته‌های پیمایش در ۲۸ استان کشور، موج دوم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- هابرماس، یورگن (۱۳۷۹) «مدرنیته پروژه‌های ناتمام» در: مدرنیته و مدرنیسم، ترجمه حسینعلی نودری، تهران: نقش جهان.
- Baron, R. A. and D. F. Bryne (1987) *Social Psychological Encyclopedia*, Fifth Edition, USA: Allyn and Bacon: 418-444.
- Beck, U. (2001) "Ecological Questions in a Framework of Manufactured Uncertainties", *Theory, Culture and Society*, 5 (13).
- Beck, U. (2007) *Risk society: Towards a New Modernity*, Seventh print, London: Sage.
- Break Well, G. (2007) *The Psychology of Risk*, UK: Cambridge.
- Charon, J. M. & L. G. Vigilant (2009) *Social Problems, Readings With Four Questions*, Third Edition, USA: Wadsworth.
- Darely, J. A. (1979) "Environmental Psychology Buildings – We Shape Them; Do They Shape us?", [http:// www.news. Cornol.edu/science. Environmental Influence.](http://www.news.Cornol.edu/science.EnvironmentalInfluence)

- Dewall, B. M, F. Aureli & P. Tudge (2000) "Coping with Crowding", *Scientific American Journal*, May: 76-81.
- Doise, W. (1997) "Organizing Social-Psychological Explanations", [http://www. Google advanced search, Htm file](http://www.Googleadvancedsearch.Htmfile).
- Giddens, A. (1995) *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*, USA: Stanford University.
- Gray, A. (2001) "Definitions of Crowding and the Effects of Crowding on Health", [www.mosp.gort, NZ](http://www.mosp.gort.NZ): 2-4.
- Harrison, Albert A. (1976) *Individuals and Groups (Understanding Social Behavior)*, California: Wods Worts.
- Hsu, Yu-Hsuan M. S. (2003) "An Integrated Model for Investigation of Social- Psychological Influences on College Students, Attitudinal Tendencies toward Appropriate Environmental Behavior: A Study In Taiwan", [http://www. Proquest Information and Learning Company](http://www.ProquestInformationandLearningCompany).
- Lauer, R. H. (1976) "Defining Social Problems: Public and Professional Perspectives", *Social Problems*, 24 (10): 122- 130.
- Marshall, G. (1998) *A Dictionary of Sociology*, Oxford: Oxford University.
- Milgram, S. (1993) "The Social Environment: The Experience of Living in Cities: A Psychological Analysis", in *Experiencing Social Psychology*, A. Pines and C. H. Maslach, Singapore: MC Geaw& Hill: 160-165.
- Neuman, W. L. (1997) *Social Research Methods, Qualitative and Quantitative Approaches*, USA: Allyn and Bacon, Third Edition.
- Saunders, P. (1985) "Space, The City and Urban Sociology", in *Social Relations and Spatial Structures*, edited by John U. and Derek G., U K: Macmillan.
- Treibmaier, H. & P. Filzmoser (2010) "Exploratory Factor Analysis Revisited: How Robust Methods Support the Detection of

Hidden Multivariate Data Structure in IS Research", *Information & Management*, 47 (4): 197- 207.

Turner, J. H. (2003) *The Structure of Sociological Theory*, Belmont California: Wads Worth Publishing Company.